ANTON MARTIN SLOMŠEK IN OBLAČILNA KULTURA

Angelos Baš

IZVLEČEK

Avtor razčlenjuje Slomškovo razmerje do tistih dveh prvin oblačilne kulture, ki sta bili deležni njegove pozornosti, in sicer njegovo razmerje do družbenega pomena in do snage v kmečkem oblačilnem videzu na Slovenskem v njegovem času, tj. v prvih šestih desetletjih 19. stoletja.

ABSTRACT

In his article The bishop Anton Martin Slomšek and the culture of clothing, the author analyses Slomšek's attitude towards those two elements of clothing culture to which he gave the most attention, i.e. the social significance and the cleanliness of peasant attire in Slovenia during his time (the first six decades of the 19th century).

Naj bo najprej razložen drugi del naslova v tem spisu. Pojem "oblačilna kultura" je sestavljen iz več prvin. Od teh je najbolj vidna tista, ki jo imenujem "oblačilni videz"; to besedo uporabljam namesto besede "noša". "Noša" pomeni vse, kar nosimo, kar imamo na sebi, in bi bila lahko sama zase enakovredna besedi "oblačilni videz", ki pomeni vse, kar se na kom tvarnega vidi, ali isto kakor besedi "noša" ali "obleka" (v širšem pomenu). Toda približno od srede 19. stoletja naprej se je beseda "noša" izenačila s pojmom kmečkega oblačilnega videza, tako da se danes ne dá prav uporabljati za nekmečki, tj. delavski, meščanski in plemiški oblačilni videz (ne moremo govoriti o delavski, meščanski in plemiški noši, ne da bi s tem ravnali zoper ustaljeno jezikovno rabo). Zato uporabljam označbo "oblačilni videz", ki je uporabna pri vseh družbenih razredih in plasteh in mi pomeni, natančno povedano, oblačila (v ožjem pomenu), pokrivala, obuvala, nakit, oblačilne dodatke (accessoires), pričesko, telesno snago in nego in pa kajenje (kolikor sodi k človekovi zunanji podobi).

Neredka naša pa tudi tuja dela, ki obravnavajo malone samó oblačilni videz, se pravi oblačilni videz brez upoštevanja njegovih nerazdružnih povezav z gospodarskimi, družbenimi, političnimi in kulturnimi razmerami, so preozko zasnovana in zato povejo premalo. Šele upoštevanje naštetih povezav oblačilnega videza daje njegovim raziskavam potrebne razsežnosti. Predmet tako pojmovanih raziskav oblačilnega videza imenujem "oblačilna kultura". Po tej opredelitvi obsega oblačilna kultura s spoznanji o vplivih gospodarskih, družbenih, političnih in kulturnih razmer na oblačilni videz tudi spoznanja o

neposrednem ali posrednem razmerju določenega prebivalstva do kulturne prvine z imenom "oblačilni videz".

Tukaj bo beseda o Slomškovem razmerju do tistih dveh prvin oblačilne kulture, ki sta bili deležni njegove pozornosti, in sicer o njegovem razmerju do družbenega pomena in do snage v kmečkem oblačilnem videzu na Slovenskem v njegovem času, tj. v prvih šestih desetletjih 19. stoletja.

Slomšek je bil v razmerju do prvega vprašanja izrazito konservativen, prav tako kakor v razmerju do vse družbe. - Kmetje na Slovenskem so v prvi polovici 19. stoletja spočetka zvečine sami izdelovali ali dajali podeželskim tkalcem izdelovati oblačilne materiale, manj so jih kupovali; sčasoma pa so se kmečki nakupi oblačilnih materialov povečali. Slomšek je tej spremembi nasprotoval: "Naj lepša obleka je, ktero si sama napredla in naredila" [1]. V tem stališču ni bil prvi, kajti še pred omenjeno Slomškovo presojo so nastali stihi: "Domače natkane, /Domače šivane,/ Obleke lepe" [2] in "domače obleke /in pridne roké/ med lépe dekleta/ te vedno verste" [3]. S Slovenskega Štajerskega sta izpričana tudi reka: "Sama predla, sama šila, so najlepša oblačila" [4] in "Le táko dekle kaj velja, ki gvant iz domače preje ima" [5].

Takšne presoje so nadaljevale izročilo oblačilnih redov, ki so bili na Slovenskem znani od 16. do 18. stoletja. Ti redi so skušali v oblačilnem pogledu predvsem varovati dano stanovsko členitev v družbi, preprečevati potrato in omejevati uporabo tujega blaga [6].

Zgornje presoje so nasprotovale temu, da bi se kmetje s kupljenimi oblačilnimi materiali, ki so jih nosili o prazničnih dneh, v svojem videzu približevali višjim družbenim plastem in tako do neke mere odpravili dotedanje ustrezne ločnice. Pisci takšnih sodb so bili torej takó privrženi obstoječi družbeni ureditvi, da so obsojali nakazano kmečko približevanje meščanom in hkrati terjali od kmetov za njihovo obleko blago, ki naj bi bilo primerno kmečkemu, tj. najnižjemu položaju v družbi.

Tudi številne presoje, ki so jih napisali duhovniki, med njimi je bil na prvem mestu Slomšek, so povečini izrecno terjale, da bi se morali kmetje in njihovi otroci oblačiti "po svojem stanu", "po (svojem) stanu(i) in premoženju", "stanu primer(je)no", "kakor je šlo za nje stan", "naj se po oblačilu tvoj stan... spozna" in "Znakov stanu, h kateremu spadamo, naj nihče ne zanemarja". Nasprotovale so temu, da "Dekla se nosi kakti gospa, rokodel suknjo knezovo ima" in da se kmetje "čez svoj stan oblačijo". Sodile so, da "gerdo je za mnogoterega kmeta, ki je berač, pa se po gosposko oblači", in "oblačila nad svoj stan naj si ne omišljuje: s čedno

[1] A. M. Slomšek, Zlati nauki za razne stanove o svetem misionu in o duhovskih vajah, II, v: Drobtince za novo leto 1859. in 1860., V Gradci 1859/1860, str. 28.

[2] (Nepodpisano) Pirhi, v: Kmetijske in rokodelske novice II, Ljubljana 1844, str. 53.

[3] P., Somenj na Blokah, v: Kmetijske in rokodelske novice III, Ljubljana 1845, str. 171.

[4] I. Lapajne, Politična in kulturna zgodovina štajerskih Slovencev, Ljubljana 1884, str. 237; J. Mal, Zgodovina slovenskega naroda, Celje 1928-1939, str. 621.

[5] F. Kovačič, Trg Središče, Maribor 1910, str. 12.

[6] Gl. B. Deneke, Volkskunst, München 1918, str. 70; o tem tudi M. von Boehn, Bekleidungskunst und Mode, München 1918, str. 70; R. Klein, Lexikon der Mode, Baden-Baden 1950, str. 214 dalje; F. Kiener, Kleidung, Mode und Mensch, München-Basel 1956, str. 140; R. König, Macht und Reiz der Mode, Düsseldorf-Wien 1971, str. 149 dalje; H. Bausinger, Identität, v: H. Bausinger-U. Jeggle-G. Korff-M. Scharfe, Grundzüge der Volkskunde, Darmstadt 1978, str. 231.

in pošteno obleko naj bo zadovoljen(na)" [7]. Vse povedano so duhovniki utemeljevali s tem, da vsi ljudje "ne zamorejo", "enako lepo in dobro oblačiti se" [8], temveč, da "se naj stan od stana po oblačilu razloči". Kajti ko nas je Bog "v poseben stan postavil, nam je tudi posebno opravo stanú odkazal", tako da "smo dolžni se tudi po svojem stanu nositi"; "Kdor šege svojega stana zamečuje, se svoje službe sramuje, ktero mu je Bog odločil"; "Naj se tudi po noši stan od stana spoznà, da ne bo zmešnjave med ljudmi" [9].

Cerkveni krogi s Slomškom na čelu so potemtakem nasprotovali temu, da bi se (zlasti) kmetje oblačili drugače, kakor naj bi terjal njihov položaj v družbi ali njihov stan. Ta bi se bil moral po navedenih stališčih kazati v nespremenljivem oblačilnem videzu, ki naj bi v tej obliki prispeval k ohranjanju razrednega družbenega reda, zapovedanega od Boga.

Svojo sodbo: "Naj lepša obleka je, ktero si sama napredla in naredila", je Slomšek zapisal še z drugimi besedami, češ da nosi najlepše oblačilo tisti, "ki si ga doma pripravi" [10]. Nadalje je cerkveno društvo mladim kmetom priporočalo, naj bodo zadovoljni "s pošteno domačo obleko" [11]. Nepodpisan duhovnik je kmetom dajal za zgled obleko, ki je "bila domače priprave, domače preje njih srajca (kikla)" [12], J. Šehel pa "obleko domačega pridelka" in skrinjo "z domačim pertom" [13].

Ugotovljena stališča v presojah cerkvenih krogov o kmečkih oblačilnih materialih so bila največkrat povezana z moralnimi vidiki. Kmečka oblačila, ki so bila iz materialov, primernih kmečkemu stanu, so bila hkrati dovolj "ponižna". Tudi to je bila zahteva Cerkve pri kmečkem oblačilnem videzu. Zato so duhovniki, na prvem mestu Slomšek, še in še nastopali zoper gizdavost, nečimrnost, ošabnost, štimanost, oholost in napuh ali v bistvu soznačnice istega

---

7 A. M. Slomšek, na navedenem mestu; isti, Blaže in Nežica v nedelskej šoli, 3. izd., Celovec 1857 (1. izd. 1842), str. 7, 22; isti, Ob prihodu na lavantinsko stolico, v: Kmetijske in rokodelske novice IV, Ljubljana 1846, št. 32, priloga; isti, Pastirski listi, ur. M. Lendovšek, Celovec 1890, str. 17, 117; isti, Nosi se po svojem stanu, v: Drobtince za novo leto 1856., Celovec, str. 182; (nepodpisano) Ne oblači se čez svoj stan, v: Vedež I, Ljubljana 1848, str. 199; (nepodpisano) Od poželenja oči, v: Drobtince za novo leto 1851., Celovec, str. 74; (J.) Rozman, Mica Srebot Mastnakova, v: Drobtince za novo leto 1852., Celovec, str. 137; (nepodpisano) Družba devic za pobožno življenje pod varstvom Marije, prečiste Device, v: Zgodnja Danica V, Ljubljana 1853, str. 192; Anton Alojzi (Wolf), Vsim ljubljenim vernim ljubljanske škofije, v: Zgodnja Danica VI, Ljubljana 1854, str. 34; (nepodpisano) Keršanska beseda o spominu sv. Joana Kerstnika, v: Drobtince za novo leto 1856., Celovec, str. 20 dalje; J. Šehel, Filip Bomar, v: Drobtince za novo leto 1857., Celovec, str. 154; (nepodpisano) Kerščanski nauki, v: Slovenski prijatel VI, Celovec 1857, str. 423.

8 S. Klančnik, Napeljevanje k pobožnimu življenju in lepimu zaderžanju, Ljubljana 1840, str. 35.

9 (Nepodpisano) Keršanska beseda o spominu sv. Joana Kerstnika, str. 14.

10 A. M. Slomšek, Ob prihodu na lavantinsko stolico, na navedenem mestu.

11 (Nepodpisano) Družba mladenčev za pobožno življenje pod varstvam Marije prečiste Device in angelskiga mladenča sv. Alojzia, v: Zgodnja Danica V, Ljubljana 1853, str. 130.

12 (Nepodpisano) Keršanska beseda o spominu sv. Joana Kerstnika, str. 21.

13 J. Šehel, na navedenem mestu; isti, Kako se oča Jamnik na daljno pot odpravljajo, v: Drobtince za novo leto 1856., Celovec, str. 150.

pojma [14]. Slomšek je štel "gizdost alj ofert v noši" celo za najhujšo takratno ujmo [15], medtem ko je nepodpisan duhovnik ocenjeval gizdavost tudi kot družbeno škodljivo, ker da "dela ljudi neposlušne" [16].

Cerkveni krogi s Slomškom na čelu so v presojah kmečkih oblačilnih materialov razmeroma redko govorili o dragi obleki ali dragih oblačilih [17]. Se pravi, da se duhovnikom to vprašanje večinoma ni zdelo pomembnejše ali da nakupi oblačilnih materialov za kmete večinoma niso pomenili prevelikih izdatkov. Ne poznamo pa cerkvene presoje kmečkih oblačilnih materialov, ki bi bila nastopala zoper kmečko uporabo tujega blaga.

Proti sredi 19. stoletja se je prebivalstvo na Slovenskem bolj ali manj zbliževalo tudi v oblačilnih krojih, ne samo v oblačilnih materialih. Tej sestavini v oblačilnem videzu so zopet nasprotovali zlasti cerkveni krogi. Ravnikar Poženčan je pisal: "Če zmešnjavo oblek pogledam, /Že več Krajncov ne poznam - / Vsim podobni ste sosedam, /Krajnci biti vas je srám!" [18]. To je pomenilo nasprotovanje opuščanju tiste kmečke obleke, ki se je bistveno razločevala od obleke v mestih, določene s splošno srednjeevropsko oblačilno modo.

Takšno ravnanje se je po duhovniški sodbi upiralo tedaj veljavnim odnosom in ločnicam v družbi: "Je kaj razločka med obleko imenitnih otrok in med obleko otrok nižjih staršev?" [19]. Najbolj natančno se zdi to stališče o izenačevanju v oblačilnih materialih in oblačilnih krojih izraženo v tehle stavkih. Prvi je Slomškov: "Kmetovskemu človeku gosposka sukna tako stoji kakor prasici sedlo" [20], druga dva je napisal neznan duhovnik: "Ne pozabite nikoli, de obleka ne stori človeka ne bogatejšiga, ne častitljivšiga, ne boljšiga. Kdor z obleko ali drugo nečimernostjo hvale iše, ima prevzetno, napuhnjeno srce" [21]. Z drugimi besedami: po navedenih stališčih se morajo vse dotedanje zunanje ločnice (kaj šele druge) med posameznimi stanovi ohranjati, medtem ko vsakršno drugačno ravnanje nasprotuje tem ločnicam in se mu je zato treba postaviti po robu.

---

14 A. M. Slomšek, Blaže in Nežica v nedelskej šoli, str. 43; isti, Pastirski listi, str. 117; isti, Andrej Reja, v: Drobtince za novo leto 1857., Celovec, str. 127; isti, Zlati nauki za razne stanove o svetem misionu in o duhovskih vajah, II, na navedenem mestu; (nepodpisano) O sveti čistosti, v: Drobtince za novo leto 1847., str. 86; (nepodpisano) Nedelski grehi, v: Drobtince za novo leto 1848., Celje, str. 70; Fr. P., Dva uzroka nevere pričijočih časov, v: Zgodnja Danica I, Ljubljana 1849, str. 297 dalje; J. Rozman, Jožef Zore, v: Drobtince za novo leto 1850., Celovec, str. 126 dalje; (nepodpisano) Od poželenja oči, na navedenem mestu; (nepodpisano) Terpljenje Hristusovo, v: Zgodnja Danica V, Ljubljana 1853, str. 18; (nepodpisano) Družba mladenčev za pobožno življenje pod varstvam Marije prečiste Device in angelskiga mladenča sv. Alojzia, na navedenem mestu; (nepodpisano) Družina brez Boga, v: Zgodnja Danica V, Ljubljana 1853, str. 158; (nepodpisano) Keršanska beseda o spominu sv. Joana Kerstnika, str. 12 dalje; (nepodpisano) Hočeš biti angelam enak(a)?, v: Zgodnja Danica IX, Ljubljana 1857, str. 158; (nepodpisano) Od keršanskega hišovanja, v: Drobtince za novo leto 1857., Celovec, str. 102.

15 A. M. Slomšek, Ob prihodu na lavantinsko stolico, na navedenem mestu.

16 (Nepodpisano) Keršanska besseda o spominu sv. Joana Kerstnika, str. 18.

17 A. M. Slomšek, Ob prihodu na lavantinsko stolico, na navedenem mestu; (nepodpisano) Od poželenja oči, na navedenem mestu; (nepodpisano) Terpljenje Hristusovo, na navedenem mestu.

18 Navedeno po: Dr. Bleiweis, Nekaj za moje rojake, ki tobak pijejo, v: Kmetijske in rokodelske novice I, Ljubljana 1843, str. 36.

19 Fr. P., Današnja slaba reja otrok, v: Zgodnja Danica I, Ljubljana 1849, str. 331, gl. tudi P., Vsakdanji opomin, v: Zgodnja Danica I, str. 327.

20 A. M. Slomšek, Blaže in Nežica v nedelskej šoli, str. 43.

21 P., Nedeljskim učencem in učenkam v podbudo; v: Zgodnja Danica III, Ljubljana 1851, str. 132.

In iz moralnih, ne iz družbenih razlogov je duhovščina dvakrat grajala (najverjetneje) modni kroj pri oblekah kmetic. Nepodpisan duhovnik se je hudoval, da dekleta "pers ne pokrivajo" in "kratke rokave nosijo" [22], potrdil ga je Slomšek. [23]

Kar zadeva snago v oblačilnem videzu na Slovenskem v Slomškovem času, ta ni bila izključno le nasledek zasebnega ravnanja, temveč so nanjo različno vplivali tudi javni dejavniki. Med njimi je imela najpomembnejšo vlogo Cerkev, ki si je najprej prizadevala za snažen oblačilni videz ob nedeljah in praznikih, ustrezno zahtevi po izpolnjevanju vsega, kar terja tretja božja zapoved ("Posvečuj Gospodov dan").

Duhovnika Jožef Muršec in Jožef Rozman sta o tem sodila: "Zala čedna (oprava) v službi božji... razodeva veliko spoštljivost, ktero do Boga znotraj čutimo" [24]; "Prav je sicer, da se čedno in snažno oblečete; gerdo bi bilo z marogastim obrazom ali vmazanoj pečoj v cerkvo priti" [25]. Omenjena zahteva je bila za obhajilo še poudarjena in tudi razčlenjena. Ob tej priložnosti je bilo treba biti "čedno oblečen" kakor tudi "čedno" obrit, umit, počesan, v oprani srajci ali krilu in z izplaknjenimi usti [26].

Ti duhovniški napotki so zadevali predvsem kmečko okolje. Slomšek jim je pridružil druge, ki so bili prav tako namenjeni snagi v kmečkem oblačilnem videzu, toda ne samo ob nedeljah in praznikih, temveč tudi sicer. Na splošno je grajal umazanijo v kmečkem oblačilnem videzu in jo imel za nasledek skoposti ali zanikrnosti [27]. Prizadeval si je za snago v oblačilnem videzu [28]: obutev naj bo "osnažena", "oblačilo...čedno", oboje pa zakrpano, kajti raztrgani so "lenuhi" [29].

Snago v oblačilnem videzu in njegovo "čedno" podobo je Slomšek pojmoval kar najširše. Kmečko prebivalstvo je skušal navaditi, da bi vsako nedeljo zjutraj preoblačilo perilo, še posebno pa naj bi ga preoblačili otroci, "kteri se lehko vmažejo" [30]. Drugače rečeno: kmetje si ponekod niso vsak teden preoblačili perila.

Deloma je vladal nered tudi pri spravljanju obleke, saj drugače ne bi bil Slomšek dajal otrokom napotka, naj zvečer polagajo obleko "na svoj kraj" [31].

Slomšek je skušal tudi doseči, da bi kmetje pri jedi pazili na obleko in je ne umazali [32] in da bi se večkrat česali, "pa ne na mizo alj na okna" in "v pričo

22 (Nepodpisano) Od svete sramežljivosti, v: Drobtince za novo leto 1855., Celovec, str. 93.

23 A. M. Slomšek, Zlati nauki za razne stanove o svetem misionu in o duhovskih vajah, II, na navedenem mestu.

24 J. Muršec, Vunajna služba božja alj sveti cerkveni obredi, v: Drobtince za novo leto 1850., Celovec, str. 70.

25 (J.) Rozman, Pridiga u god sv. Joana Krstnika, v: Drobtince za novo leto 1853., Celovec, str. 59.

26 (Nepodpisano) Vesela gostija spokorjenih grešnikov, v: Drobtince za novo leto 1847., str. 65; povzeto o tem (nepodpisano) Nedelski grehi, v: Drobtince za novo leto 1848., str. 70; (nepodpisano) Pervo sveto obhajilo, v: Drobtince za novo leto 1849., Celovec, str. 19.

27 A. M. Slomšek, Blaže in Nežica v nedelskej šoli, str. 43.

28 A. M. Slomšek, Pastirski listi, str. 117.

29 A. M. Slomšek, Blaže in Nežica v nedelskej šoli, str. 54 dalje

30 A. M. Slomšek, Blaže in Nežica v nedelskej šoli, str. 52.

31 (Nepodpisano) Zdaj še le vemo, kaj šola velja, v: Drobtince za novo leto 1847., str. 243.

32 A. M. Slomšek, Blaže in Nežica v nedelskej šoli, str. 44.

ljudi"[33]; oboje posredno in v nekem obsegu pričuje o drugačnem kmečkem ravnanju. To velja tudi za Slomškov napotek glede kmečkega britja: brili naj bi se vsako soboto in kadar so šli v cerkev "alj h kaki gospôdi"[34].

Nič drugače ni bilo z umivanjem. Slomšek si je prizadeval, da bi se kmetje umivali, kadar so bili umazani, zlasti pa kadar so od dela šli jest[35], in da bi si umivali tudi ušesa in nos (kdor je njuhal)[36] in da bi si zjutraj in zvečer izplakovali usta in umivali zobe ("z srednjim perstom")[37]. Prav tako je terjal, da bi si strigli nohte in jih ne grizli[38].

Slomškove napotke za umivanje je ponovil duhovnik Karel Robida[39].

33 A. M. Slomšek, Blaže in Nežica v nedelskej šoli, str. 54.

34 Prav tam.

35 A. M. Slomšek, Blaže in Nežica v nedelskej šoli, str. 43,54.

36 A. M. Slomšek, Blaže in Nežica v nedelskej šoli, str. 54,67.

37 Prav tam.

38 A. M. Slomšek, Blaže in Nežica v nedelskej šoli, str. 54.

39 (Nepodpisano) Omivanje in kopel (po knjigi K. Robida, Zdravo telo nar boljši blago, alj nauk zdravje ohraniti, Celovec 1846), v: Šolski prijatel II, Celovec 1853, str. 204.

BESEDA O AVTORJU

Angelos Baš, dr., etnolog, znanstveni svetnik Slovenske akademije znanosti in umetnosti in redni profesor Filozofske fakultete v Ljubljani. Prvi slovenski raziskovalec, ki se ukvarja povečini s historično etnologijo in obdeluje na podlagi arhivskih in upodabljajočih virov praviloma materialno kulturo in v tem okviru posebej oblačilno kulturo v časovno bolj odmaknjenih obdobjih. Njegova bibliografija obsega 340 bibliografskih enot, od tega 8 samostojnih knjig.

ABOUT THE AUTHOR

Dr. Angelos Baš is an ethnologist and scientific consultant to the Slovene Academy of Arts and Sciences, and a full professor at the Arts Faculty in Ljubljana. He was the first Slovene researcher to engage in historical ethnology and analyse material culture, especially clothing in earlier centuries, on the basis of documentary and pictorial sources.

His bibliography encompasses some 340 titles, including eight books.

SUMMARY

THE BISHOP ANTON MARTIN SLOMŠEK AND THE CULTURE OF CLOTHING

The Bishop of Maribor Anton Martin Slomšek (1800-1862) was at the head of those church circles in Slovenia at that time which were opposed to peasant attire bearing any resemblance to that of the higher social classes. Instead, they required that the peasant dress in a manner in keeping with his lower status, i.e. the lowest social rung. Such peasant attire should thus contribute to the maintenance of the social order dictated by God. This meant the continuation of the custom of orders of attire (prevalent in Slovenia from the 16th to the 18th century) intended to preserve social class hierarchy.

At the same time Slomšek, together with some priests, worked to improve the personal hygiene of the peasant population, not only on Sundays and holidays, but also in everyday life: in clothing, underclothing, shoes and bodily cleanliness.